

Rozwój funkcji metropolitalnych Łodzi

1. INSTYTUCJE METROPOLITALNE ŁODZI
W 1891 R.

2. INSTYTUCJE METROPOLITALNE ŁODZI
W 1919 R.

3. INSTYTUCJE METROPOLITALNE ŁODZI
W 1939 R.

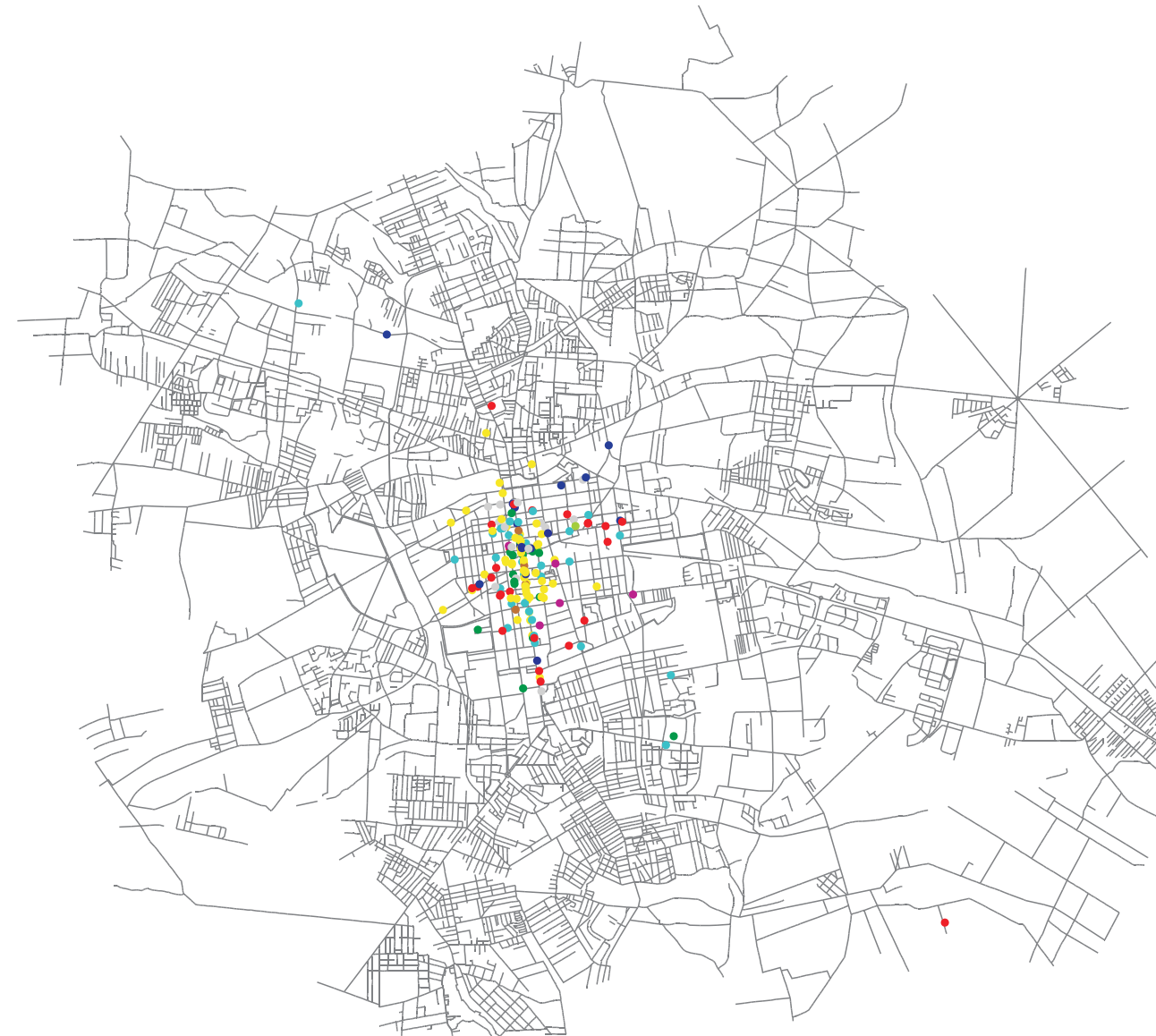

Skala
1 : 125 000

4. INSTYTUCJE METROPOLITALNE ŁODZI
W 1945 R.

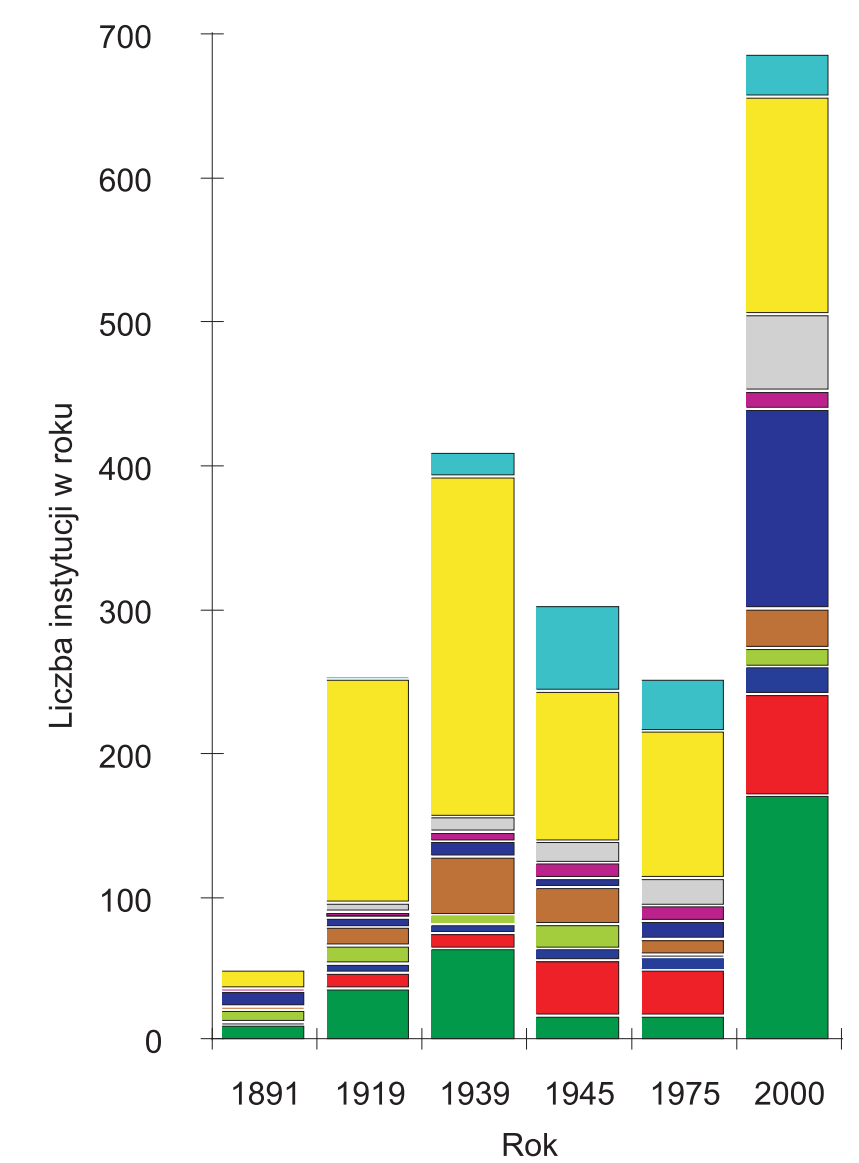

5. INSTYTUCJE METROPOLITALNE ŁODZI
W 1975 R.

Skala
1 : 125 000

6. INSTYTUCJE METROPOLITALNE ŁODZI
W LATACH 1891-2000

- Administracja
- Banki i ubezpieczenia
- Hotele i biura podróży
- Inne o charakterze metropolitalnym
- Komunikacja i łączność
- Środki masowego przekazu

- Nauka
- Wymiar sprawiedliwości
- Kultura
- Wspecjalizowane szpitale
- Współczesne osie ulic

- Administracja
- Banki i ubezpieczenia
- Hotele i biura podróży
- Inne o charakterze metropolitalnym
- Komunikacja i łączność
- Środki masowego przekazu
- Nauka
- Wymiar sprawiedliwości
- Kultura
- Wspecjalizowane szpitale

ATLAS MIASTA ŁODZI

Plansza XXXVII: Rozwój funkcji metropolitalnych Łodzi

Anita Wolaniuk

Zakres merytoryczny planszy obejmuje wszystkie instytucje, organizacje i urzędy realizujące funkcje metropolitalne (wielkomięskie), które posiadają swoją siedzibę w granicach administracyjnych Łodzi. Rozwój funkcji metropolitalnych przeszedłono dla 6 przekrojów czasowych obejmujących 110 lat. Instytucje i jednostki organizacyjne realizujące funkcje metropolitalne pogrupowano w 10 działów obejmujących:

- Instytucje finansowe i ubezpieczeniowe (banki i ubezpieczenia).
 - Placówki naukowe (szkolnictwo wyższe państwowe i niepubliczne, instytuty naukowo-badawcze, ośrodki badawczo-rozwojowe, biblioteki akademickie).
 - Wyspecjalizowane szpitale (kliniki).
 - Wymiar sprawiedliwości (sądy, prokuratury).
 - Środki masowego przekazu (radio i telewizja, tygodniki, dzienniki).
 - Hotele i biura podróży.
 - Komunikacja i łączność (lotniska, administracja kolejowa i samochodowa oraz telekomunikacyjna wyższego szczebla zarządzania).
 - Placówki życia kulturalnego (muzea, teatry, filharmonia, biura artystyczne).
 - Administracja państwowa, wojskowa, policyjna, pożarnicza, organizacje polityczne, społeczne, wyznaniowe i związkowe, naukowe i kulturalne.
 - Inne instytucje gospodarcze o charakterze metropolitalnym.
- Wyróżnione grupy instytucji realizują usługi wyższego rzędu, czyli takie, które mają charakter egzogeniczny. Występują tylko w niektórych miastach, podnosząc je do rangi ośrodków wielkomięskich, metropolitalnych.

Tabela 1. Liczba instytucji metropolitalnych w Łodzi w latach 1891–2000

Rodzaj instytucji	Liczba instytucji w roku:					
	1891	1919	1939	1945	1975	2000
I. Banki i ubezpieczenia	10	36	64	18	17	171
II. Nauka	1	10	11	37	32	70
III. Wyspecjalizowane szpitale	1	8	5	9	8	19
IV. Wymiar sprawiedliwości	9	11	7	17	3	12
V. Środki masowego przekazu	3	14	41	25	11	29
VI. Hotele i biura podróży	10	6	10	7	13	137
VII. Komunikacja i łączność	3	5	7	10	10	12
VIII. Kultura	–	5	10	15	19	55
IX. Administracja	11	155	237	104	101	150
X. Inne o charakterze metropolitalnym	–	24*	12*	49*	25*	63*
RAZEM	48	253	408	302	252	686

* Liczba instytucji administracyjnych bez administracji związkowej, towarzystw i stowarzyszeń zawodowych.

Rok 1891

W 1891 r. w Łodzi zamieszkałej przez 125 tys. osób działało 48 instytucji realizujących funkcje metropolitalne. Dominowały wśród nich instytucje związane z administracją (22% wszystkich instytucji), banki i ubezpieczenia (20%) oraz hotele (20%). Interesująco przedstawia się dział administracja, reprezentowany przez naczelników powiatu, policji, wojennego i żan-darmerii oraz kancelarie 4 wyznań. Świadczy to o sprawowaniu silnej, skoncentrowanej władzy nad wielonarodowościowym społeczeństwem. Funkcjonowały wówczas w Łodzi dwa banki (Bank Handlowy i Oddział banku Państwa) oraz pięć domów maklerskich, Łódzkie Towarzystwo Kredytowe Miejskie, Kasa Przemysłowców Łódzkich i Łódzka Kasa Powiatowa. W ponad 125 tys. mieście działało 10 hoteli, których nazwy prawdopodobnie korespondowały z ich klien-tela (poza Grand Hotelem i Victorią – Hotel Niemiecki, Manteuffel, Hamburski, Ruski, Peter-sburski, Warszawski, Wenecki). Wydawano 3 gazety, w tym dwie w języku niemieckim. Zna-czny odsetek wśród instytucji metropolitalnych stanowiły instytucje wymiaru sprawiedliwości (18%), reprezentowane m.in. przez sąd okręgowy i sądy pokoju. Wartość produkcji przemysłu włókienniczego w Łodzi wynosiła wówczas blisko 46 mln rubli, co stanowiło 77% produkcji całego Królestwa. Tak ogromnemu potencjałowi produkcyjnemu towarzyszyło zaledwie 48 in-stytucji wielkomięjskich, z których 10 związanych było z działalnością bankierską, 10 repre-zentowało administrację, w tym 4 państwową i 4 kościelną, Dyrekcja Naukowa, Dyrekcja Drogi Żelazno-Fabrycznej, Urząd i Zarząd Pocztwo-Telegraficzny. Tak więc, poza fabrykami zwią-zanymi z produkcją istniały w Łodzi jedynie placówki związane z obsługą kapitału, przy-bywających kupców i przemysłowców oraz środkami masowego przekazu.

Rok 1919

W 1919 r. zanotowano w Łodzi 253 instytucje metropolitalne, w tym 131, czyli 52% stanowiły towarzystwa i związki zawodowe. Z pozostałych instytucji największy udział posiadały instytucje finansowe i ubezpieczeniowe (14,2%) oraz urzędy administracji państwowej (9%). Instytucje finansowe obejmowały Banki: Handlowy, Kupiecki, Zachodni, Piotrogradzki – Ry-ski Bank Handlowy, a także dom bankowy, 29 towarzystw kredytowo-pożyczkowych i dwie instytucje ubezpieczeniowe. Wzrosła o 9 placówek liczba instytucji szkolno-oświatowych, reprezentowanych przez władze szkolnictwa dla Okręgu Łódzkiego, działało Seminarium Nauczycielskie, Badawczy Zakład Państwowy, co wiązało się z podjętą w Łodzi akcją powszech-nego nauczania. Środki przekazu reprezentowane były przez 14 gazet, w tym 8 polskich i 6 niemieckich, co dobrze odzwierciedlało ówczesną strukturę narodowościową. Zmniejszyła się liczba hoteli z 10 w 1891 r. do 6 w 1919 r. Zniknęły hotele obsługujące klientele rosyjską, pozostały tylko te, które reprezentowały najwyższy standard (Grand Hotel, Victoria, Man-teuffel, Polski, Savoy, Palast).

Łódź została siedzibą władz wojewódzkich, zlokalizowano tu również Dowództwo Wojsko-wego Okręgu Generalnego Łódzkiego, siedzibę Oddziału II Łódzkiego Warszawskiej Dyrekcji Kolejowej, a od 1920 r. siedzibę rzymskokatolickiej Diecezji Łódzkiej. Powstanie tych wyso-kich rangą organów administracji państwowej, wojskowej i kościelnej owocowało powołaniem do życia szeregu podległych im instytucji pomocniczych. Instytucje wymiaru sprawiedliwości reprezentowane były przez 7 cywilnych instytucji sądowniczych, m.in. Sąd Okręgowy, Pokoju.

Urząd Prokuratorski i Hipoteczny oraz 4 wojskowe placówki wymiaru sprawiedliwości zwią-zane z Dowództwem Okręgu Wojskowego. Do działu administracji należały wówczas 4 insty-tucje administracji państwowej, 2 – administracji policyjnej, 8 instytucji reprezentujących ad-ministrację kościelną różnych wyznań, 10 instytucji administracji wojskowej oraz 131 towa-rzystw, stowarzyszeń i zawiązków zawodowych. Wśród pozostałych instytucji metropolital-nych działała Komora Celna, Konsorcjum Węglowe, Komitet Giełdowy Łódzki.

Rok 1939

Rok 1939 zamyka okres II Rzeczpospolitej, a zarazem okres prosperity Łodzi pod wzglę-dem wyposażenia w instytucje wielkomięskie. W 672-tysięcznym mieście miało swoje siedzi-by aż 408 instytucji zaliczanych do wielkomięjskich. Dominowały wśród nich związki i towa-rzystwa zawodowe – 55% ogółu instytucji. Druga pod względem liczebności grupa obejmowa-ła instytucje finansowe i ubezpieczeniowe, reprezentowane przez 30 banków, 12 domów ban-kierskich, kas i giełd pieniężnych. Łódź w okresie międzywojennym była siedzibą wielu zrzezeń i karteli przemysłowych, agentur światowego handlu surowcami włókienniczymi, przedstawicielstw przemysłu maszyn włókienniczych, ważnym węzłem komunikacji ponadre-gionalnej. Pełniła ważne funkcje administracji rządowej, wojskowej, sądowniczej, wykazywała wyższe tempo wzrostu liczby ludności aniżeli Warszawa czy Kraków.

Funkcja przemysłowa miasta oraz międzynarodowa wymiana handlowa sprawiły, iż w Ło-dzi w 1939 r. miało swoje siedziby 16 konsulatów państw obcych (angielski, austriacki, belgij-ski, duński, fiński, francuski, grecko-królewski, holenderski, lotewski, niemiecki, norweski, portugalski, rumuńsko-królewski, szwedzko-królewski, urugwajski, włosko-królewski), dwa biura podróży (m.in. Orbisu) i 8 hoteli. W mieście wydawanych było 31 gazet i czasopism, w tym 9 niemieckojęzycznych i 1 żydowska. Działały 4 wyspecjalizowane szpitale, w tym jeden z najlepiej wyposażonych szpitali w Polsce – im. I. Mościckiego przy ul. Zagajnikowej (obecnie szpital im. N. Barlickiego przy ul. Kopcińskiego oraz nowo wybudowany szpi-tal wojskowy przy ul. Zeromskiego). Sprawnie działająca sieć dworców sprawiła, iż Łódź po-zostawała ważnym węzłem komunikacyjnym. Oferta kulturalna miasta reprezentowana była przez 5 teatrów, filharmonię, 3 muzea, dwie biblioteki. Placówki dydaktyczno-naukowe o cha-rakterze metropolitalnym stanowiły Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej, Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej, Seminarium Diecezjalne i Nauczycielskie, Szkoła Żydowska.

Rok 1945

Mimo iż Łódź nie była tak zniszczona jak inne miasta Polski, znacznie spadła liczba insty-tucji metropolitalnych w stosunku do 1939 r. Sytuacja ta podyktowana była m.in. zmianą ustro-ju społeczno-politycznego, systemu gospodarczego, struktury społecznej i zawodowej miesz-kańców, a także ogromnymi stratami ludnościowymi. Po zakończeniu wojny zmniejszył się o ponad 50% stan ludności Łodzi – z 672 tys. w 1939 r. do 300 tys. w 1945 r. i o 106 liczba instytucji metropolitalnych (z 408 do 302). Znaczne zniszczenia wojenne Warszawy spowodowa-ły przeniesienie do Łodzi w 1945 r. wielu instytucji szczebla centralnego.

W 1945 r. Łódź stała się siedzibą 11 urzędów administracji państwowej oraz 27 urzędów administracji wojewódzkiej, państwowej, milicyjnej, wojskowej, kościelnej, powiatowej, a tak-że Dowództwa Okręgu Wojskowego. Poza Zarządem Głównym SL działały w mieście 4 partie polityczne, 44 związki zawodowe i 22 zjednoczenia przemysłowe.

W związku z likwidacją własności prywatnej zmalała o blisko 30% w stosunku do 1939 r. liczba instytucji finansowych i ubezpieczeniowych. W 1945 r. funkcjonowało 9 banków, 6 kas i towarzystw kredytowych, 3 instytucje ubezpieczeniowe.

Łódź w okresie powojennym (1945 r.) uzyskała chyba najbardziej prestiżowy i najbardziej zasłużony status miasta akademickiego, uzupełniając tym samym jeden z ważnych segmentów funkcji metropolitalnych. Szkolnictwo wyższe w 1945 r. obejmowało: Uniwersytet Łódzki, Po-litechnikę, Uniwersytet Wolną Wszechnicę – Uniwersytet Ludowy, Państwowe Konserwato-rium Muzyczne, Akademię Medyczną, Wyższą Szkołę Gospodarstwa Wiejskiego, Centralną Szkołę Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Centralną Szkołę Oficerów Liniowych Mi-licji Obywatelskiej, Centralną Szkołę Oficerów Politycznego Wychowania i Polityczno-Wychowawczą, Centralną Szkołę Polityczną PPR, Szkołę Felcerów Wojskowych, dwie szko-ły Oficerskie, Prawniczą Ministerstwa Sprawiedliwości oraz kilka szkół półwyższych i instytu-tów naukowo-badaw-czych, łącznie 37 placówek.

Rozbudowana została sieć placówek związanych z ochroną zdrowia i sądownictwem. W roku 1945 powstały Sądy: Najwyższy, Apelacyjny, Okręgowy, Najwyższy Trybunał Admini-stracyjny, Sąd Specjalny Karny dla Okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie. Poza 4 hotelami i Dyrekcją Hoteli Miejskich m.st. Warszawy działały 2 biura podróży – Orbis i PLL LOT. Wśród innych instytucji o charakterze metropolitalnym na uwagę zasługuje Konsulat Amery-kański, 33 centrale przemysłowe, Delegatura Zarządu Głównego i Okręgowego Ligi Morskiej, Przedstawicielstwo Handlu Rosyjskiego.

Wzrosła ranga Łodzi jako centrum komunikacji i łączności (Dyrekcja Okręgu Kolei Pań-stwowych, Dyrekcja Okręgu Poczti i Telegrafów, baza okręgowa PKS, Portu Lotniczego – tak-że wojskowego, siedzibą Centrali Zbiorowych Ladunków) i centrum kultury. W 1945 r. funk-cjonowało w Łodzi 6 teatrów, filharmonia, Centralne Biuro Koncertowe, Centralna Biblioteka Publiczna, 4 muzea. Wydawano 24 gazety i czasopisma, w tym dwa czasopisma literacko-polityczne: „Kuź-nięc” i „Szpilki”.

Rok 1975

W 1975 r., po przeprowadzonej reformie administracyjnej, Łódź stała się stolicą wojewódz-twa miejskiego łódzkiego i siedzibą 252 instytucji metropolitalnych. Największy udział posia-dały instytucje zaliczone do działu administracji – blisko 40%, wśród których aż 30% stanowią związki, towarzystwa i stowarzyszenia zawodowe. Wśród 25 instytucji administracji państwowej, politycznej, wojskowej i kościelnej znalazły się oddziały 4 ministerstw, 8 komisji i in-spekcji państwowych, zarządy wojewódzkie 3 partii politycznych.

Drugą, największą liczebnie grupę stanowiły inne instytucje metropolitalne, reprezentowane przez centrale wielkich biur (15% ogółu), tzn. 38 biur projektowych, artystycznych, przemy-słowych i central przemysłowych. Łódź pełniła funkcje egzogeniczne obsługujące przemysł włókienniczy w skali całego kraju. Ponad 7% instytucji wielkomięjskich stanowiły placówki kultury, w tym 9 teatrów, 5 muzeów, 3 biblioteki akademickie, Studio Małych Form Filmo-wych, Studio Opracowań Filmów. Poza 7 wyższymi uczelniami, Łódź była siedzibą 5 placó-wek PAN, a także 9 resortowych instytutów naukowo-badawczych i 11 centralnych labolator-riów naukowych pracujących na potrzeby przemysłu. Znacznie zmniejszyła się w stosunku do 1945 r. liczba instytucji naukowo-badawczych i związanych ze środkami masowego przekazu, które powróciły do Warszawy. W 1975 r. ukazywało się w Łodzi 9 gazet i czasopism, działały rozgłośnie regionalne polskiego radia i telewizji.

Materiały źródłowe

Kalendarz informacyjno-adresowy na rok 1891 (rok trzeci), „Łodzianin”. Informator m. Łodzi z kalendarzem na 1920 r., opracowany i wydany przez Wydział Statystyczny Magistratu m. Łodzi.

Księga adresowa m. Łodzi i województwa łódzkiego z informatorami Warszawy, województwa krakowskiego, kielec-kiego, łwowskiego, poznańskiego, pomorskiego z m. Gdynią i śląskiego. Rocznik 1937–1939.

Łódź. Dzieje miasta, t. 1: do 1918 r., red. R. Rosin, 1980, Warszawa–Łódź. Spis abonentów sieci telefonicznych dyrekcji Okręgu Poczti i Telegrafów w Łodzi, czerwiec 1946. Spis telefonów województwa miejskiego łódzkiego, ważny wraz z dodatkiem wg stanu na 15 XI 1975 r.

XXXVII